

УДК 61:340.63

В. Р. Ілейко, А. В. Канішев

СПІРНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ТА НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ

Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України

Ключові слова: комплексна судова експертиза, комплексна судова психолого-психіатрична експертиза

Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза (КСППЕ) має порівняно нетривалу історію розвитку — орієнтовно з 70-х років минулого століття, тобто близько 40 років. Її виникнення пов'язане з науковим інтересом до комплексності у судових експертизах, зумовленим науково-технічним прогресом і затребуваністю одночасної та різнобічної оцінки об'єктів експертизи, що сприяло апробуванню окремих видів комплексування. Стосовно КСППЕ визначаючим був теоретичний прогрес психології з розробкою, узагальненням та доповненням концептуальних положень щодо психічної діяльності людини, а також практичний інтерес судово-психіатричних експертів до більш широкого використання у судово-психіатричній експертизі (СПЕ) стандартизованих способів оцінки психічної діяльності як у нормі, так і при її змінах внаслідок психічного розладу.

Основною задачею цього повідомлення ми поставили розгляд та аналіз деяких аспектів вже усталеної практики використання суміжних спеціальних знань в галузі судової психіатрії і судової психології — КСППЕ.

Не піддаючи сумніву оперативність та економічну доцільність одночасного, взаємодоповнюючого застосування спеціальних знань суміжних (але окремих) галузей — тобто судової психіатрії та судової психології (за умови обґрунтованості такого застосування та розуміння органом, що призначає подібну експертизу, її мети, можливостей, низки питань, на які планується отримати відповідь), варто послідовно розглянути різні рівні регулювання КСППЕ (законодавчий, нормативно-методичний), враховуючи її поширеність та тенденцію до подальшого збільшення питомої ваги.

Вивчення 40 випадків КСППЕ, призначеної після однорідної СПЕ, яка у цілому відповіла на експертні питання, засвідчило, що призначення КСППЕ часто розглядається судово-слідчими органами як призначення більш значимого експертного дослідження, яке априорі має перевагу над однорідною СПЕ. У більшості випадків таке призначення нічим не обґрунтовується; висновки первинної експертизи не піддаються сумніву з точки зору їх неясності, суперечливості, невідповідності фактичним даним, процесуальних порушень тощо. Така практика має місце передусім у кримінальному процесі, але останнім часом розповсюджується також і у цивільному процесі.

Повертаючись до законодавчого аспекту КСППЕ, можна відзначити наступне. Її регулювання в Україні дещо відрізняється у кримінальному процесі та у

цивільному процесі.

У кримінально-процесуальному законодавстві на теперішній час немає статей, які б визначали порядок призначення КСППЕ, її особливості та специфіку. У ст. 75 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України [1] («Висновок експерта») зазначено лише, що «у разі необхідності в справі може бути призначено декількох експертів, які дають загальний висновок. Коли експерти не дійшли згоди, то кожний з них складає свій висновок окремо». У ст. 433 КПК України («Обставини, що підлягають встановленню в справах про злочини неповнолітніх») відмічається, що «у необхідних випадках для встановлення стану загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумової відсталості та з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними, повинна бути проведена експертиза спеціалістами в галузі дитячої та юнацької психології (психолог, педагог) або зазначені питання можуть бути поставлені на вирішення експерта-психіатра».

Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України у цілому мало доповнюють обсяг інформації щодо КСППЕ.

Так, у п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [2] зазначено: «комплексна експертиза призначається у випадках, коли необхідно провести дослідження за участю декількох експертів, які є фахівцями у різних галузях знань... для встановлення рівня загального розвитку неповнолітнього, ступеня його розумової відсталості та для з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою він міг керувати ними, може бути проведена відповідно до вимог ст. 433 КПК судово-психіатрична, психологічна або комплексна психологічно-психіатрична експертиза».

П. 27 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [3] вказує, що «для з'ясування, чи вчинено діяння в стані сильного душевного хвилювання, суди мають призначити психолого-психіатричну експертизу». У п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» [4] зазначено: «за наявності даних, що свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, відповідно до статей 76 і 433 КПК має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична екс-

пертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії».

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» [5] (п. 18) визначає наступне: «...за наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану із психічним захворюванням, має бути також з'ясовано, чи здатний він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою може керувати ними, для чого в разі потреби призначають експертизу за участю спеціалістів у галузі дитячою чи юнацької психології або ж експертів-психіатрів... Якщо є підстави вважати, що неповнолітній за своїм інтелектуальним розвитком не досяг віку (14, 16 або 18 років), який відповідає даним свідченням про народження чи іншого документа, необхідно призначити психолого-психіатрично-педагогічну експертизу, за допомогою якої це можна підтвердити або спростувати. У разі підтвердження висновком експертизи наявності у неповнолітнього розумової чи психічної відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має поставити на розгляд питання щодо визнання неповнолітнього таким, що не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та можливе застосування примусових заходів виховного характеру».

Не обговорюючи дискусійні питання та суперечності, що містяться у змісті згаданих постанов Пленуму Верховного Суду України, а саме можливість участі у проведенні судової експертизи спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (педагога чи психолога); можливості встановлення віку притягнення до кримінальної відповідальності; можливості вирішення судово-психологічною експертизою діагностичних та експертних питань (ступеня розумової відсталості особи та міру здатності усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними); можливості існування у неповнолітнього розумової чи психічної відсталості, не пов'язаної із психічним розладом тощо, слід констатувати: а) лише декларування у цих постановках факту наявності КСППЕ, б) спрямованість її використання у таких напрямках, як експертиза емоційних станів; експертиза неповнолітніх і в межах цієї експертизи — вирішення питань психічного розвитку неповнолітніх та міри здатності усвідомлення значення своїх дій і керування ними, тобто питань, які можна віднести до встановлення психологічного критерію обмеженої осудності.

У Цивільному процесуальному кодексі (ЦПК) України [6] міститься окрема стаття (ст. 149), яка має

назву «Комплексна експертиза» і регулює питання, які пов'язані з цим видом експертизи. У відповідності з цією статтею ЦПК, комплексна експертиза проводиться не менш як двома експертами різних галузей знань або різних напрямків у межах однієї галузі знань; у висновку експертів зазначається, які дослідження і в якому обсязі провів кожний експерт, які факти він встановив і яких висновків дійшов; кожен експерт підписує ту частину висновку, яка містить опис здійснених ним досліджень, і несе за неї відповідальність; загальний висновок роблять експерти, компетентні в оцінці отриманих результатів і формулюванні єдиного висновку.

В Законі України «Про судову експертизу» [7], а також у Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженому наказом МОЗ України від 08.10.2001 р. № 397 [8], не міститься будь-яких відомостей щодо особливостей проведення комплексної експертизи взагалі і КСППЕ зокрема.

В Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (із змінами) [9] зазначається, що експертиза, для вирішення питань якої необхідні знання з різних галузей знань або різних напрямків у межах однієї галузі знань, є комплексною. Висновок експертів при проведенні комплексної експертизи складається з урахуванням таких особливостей: дослідження, які проводились окремими експертами, описуються у відповідних розділах дослідницької частини із зазначенням прізвищ експертів; узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів.

Варто зазначити, що у законодавчих та нормативно-правових документах використовуються аналогічні підходи до висновку комісійної експертизи, а саме: у разі згоди експертів вони підписують спільний висновок, а у разі виникнення розбіжностей складаються і підписуються декілька висновків (за кількістю точок зору і у відповідності з проведеними експертами дослідженнями).

Таким чином, вітчизняне законодавство в загальних рисах містить відомості щодо комплексної експертизи, без визначення її видів та методичних принципів проведення (окрім згадування про можливість проведення КСППЕ у постановках Пленуму Верховного Суду та у ст. 433 КПК). Комплексна експертиза розглядається як різновид комісійної експертизи, тобто такої, що проводиться не менш як двома експертами, але на відміну від однорідної комісійної експертизи, у якій беруть участь експерти одного напрямку знань, комплексна експертиза проводиться не менш як двома експертами різних галузей знань або різних напрямків у межах однієї галузі знань. Виходячи з того, що у вітчизняному законодавстві немає будь-яких визначень, роз'яснень, рекомендацій щодо проведення КСППЕ та формування її висновків, можна припустити, що до неї повинні застосовуватися такі ж вимоги, як і до інших видів комплексної експертизи, включаючи судово-пси-

хіатричну експертизу з залученням експертів інших галузей знань. Законодавчі та нормативні документи у якості обов'язкових включають наступні принципові вимоги щодо експертного висновку: а) експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність; б) експерт при проведенні експертизи не може виходити за межі своїх спеціальних знань, своїх повноважень, тобто за межі своєї компетенції. Такі вимоги дещо суперечать можливості формулювання експертами різних галузей знань єдиного висновку і підпису такого висновку у разі «згоди» між ними.

Питання, що стосуються науково-методичного регулювання КСППЕ потребують аналізу таких понять, як «спільний розгляд», «інтегративна оцінка», «загальна (єдина) відповідь», «спільна (сукупна) компетенція», які використовуються при обґрунтуванні специфічності, наявності начебто окремого предмету дослідження КСППЕ, з подальшим співставленням результатів такого аналізу з чинними в Україні законодавчими і нормативно-правовими вимогами щодо висновку експерта. Такі питання виходять за межі статті, але цей, на нашу думку, цікавий аспект проблеми буде неодмінно висвітлений у наступних публікаціях.

Література:

1. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР від 28.12.1960 р. №№ 1001–05, 1002–05, 1003–05 // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1961. — № 2. — С. 15.
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» // Вісник Верховного Суду України. — 1997. — № 3. — С. 2–5.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 1.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 5. — С. 5.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 7.
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618–IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40–42. — Ст. 492.
7. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038–XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232.
8. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи, затверджений наказом МОЗ України від 08.10.2001 р. № 397, зареєстрований у Мін'юсті України 01.03.2002 р. за № 219/6507 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 10. — Ст. 493.
9. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5, зареєстрованим у Мін'юсту України 03.11.1998 р. за № 705/3145 (із змінами) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 46. — С. 172.

СПОРНЫЕ ВОПРОСЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО И НОРМАТИВНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КОМПЛЕКСНОЙ СУДЕБНОЙ ПСИХОЛОГО-ПСИХИАТРИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В УКРАИНЕ

В.Р. Илейко, А. В. Канищев

В настоящей публикации излагаются законодательные и нормативные аспекты регулирования комплексной судебной психолого-психиатрической экспертизы (КСППЭ) в Украине. В последние годы КСППЭ приобретает всё большее распространение — как в уголовном, так и в гражданском процессе. В то же время отечественное законодательство регулирует данный вопрос лишь в общих чертах. Комплексные экспертизы (в том числе и КСППЭ) с точки зрения законодательства рассматриваются как разновидность комиссионной экспертизы, что не в полной мере учитывает их специфику. Принципы личной ответственности и компетентности судебного эксперта входят в противоречие с такими понятиями, как «совместная компетенция», «единый вывод», «интегративная оценка», используемых в практике КСППЭ.

Ключевые слова: комплексная судебная экспертиза, комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза

CONTROVERSIES IN LEGISLATIVE AND NORMATIVE REGULATION OF COMPLEX (MULTISPECIALTY) FORENSIC PSYCHOLOGICAL AND PSYCHIATRIC EXPERTISE

V. R. Heyko, A. V. Kanishchev

The article contains the authors' view on current legislative and regulatory problems relating to the complex (multispecialty) forensic psychological and psychiatric expertise, which is all the more widely spread in Ukraine, both in criminal and in civil procedure. Domestic legislation contains only *grosso modo* information on such expertise. Complex expertise is frequently considered as a modification of the panel expertise. The key principles of forensic expertise (personal responsibility and competence of the forensic expert) come into conflict with the practice of so called "integrative" expert conclusions.

Keywords: multispecialty forensic expertise, psychological and psychiatric forensic expertise